

BİLGİ-İMAN İLİŞKİSİ

Knowledge-Belief Relationship

Dr.Sabri ERDEM

A.Ü.İlahiyat Fak. Arş. Gör.

Bilgi teorileri ile genelde dış dünya bilgisi kastedilmiş, bu tür bilginin meydana gelişi ve kaynağı gösterilmek istenmiştir. İman ile de hep metafizik saha akla gelmiş, dolayısıyla bilgi ile iman birbirinden ayrı olarak değerlendirilmiştir. Acaba bilgiyi nasıl ve hangi vasıtalarla elde ederiz? Bilginin kaynağı duyular mıdır? Bilgi-İman ilişkisi nasıldır? gibi sorulara cevap aramak amacıyla, bu makalede, bilginin meydana gelişine ve elde edilmiş yollarına, kaynağına ve imanla ilişkisine kısaca değinmeye ve bu gibi soruları klâsik görüşten farklı şekilde yorumlamaya çalışacağız.

Konuya dış dünya bilgisini ele alarak başlayalım. Bilgiyi tanımlarken yine bilgiyi kullandığımızdan bilginin tam bir tanımını yapmak imkânsızdır. Bu görüş bazı klâsik kelâmcılar tarafından da kabul edilmektedir.¹ Ancak bilginin nasıl meydana geldiğini açıklayabiliriz. Bunun için de dış dünya bilgisinin alanına bir göz atmak gerekir. Dış dünya bilgisinin alanı, doğal olarak fizikî nesnelere için geçerlidir. Biz, bu çeşit bilgiyi ancak tecrübe dünyasından -Kant'ın deyimiyle mundus sensibilis'den- elde ederiz.² Dolayısıyla zaman-mekân dışındaki varlıkları her ne kadar düşünelim, hatta bunda bir gereklilik varsa da duyular dünyası ile yetinmek zorundayız. Bu durumda metafizik alan(noumen) bizim için olumsuz bir anlam taşır.³

Yine Kant'a göre biz, zaman mekân içinde sebep-netice bağından başka birşeye rastlamayız. Daima birşeyden sonra başka birşey meydana geldiği gibi, onu da başka birşey meydana getirir. Yani zaman boyutu içinde

bir ilk sebebe asla ulaşamaz, sebep-netice dizisini bir bütün olarak kavrayamayız. İlk sebep hakkındaki düşünceler tecrübeye dayanarak gösterilemediğinden bir muhteva kazanamaz ve boş düşünceler olmaktan kurtulamazlar.⁴

Bu durumda inancın oluşmasını sağlayan ve teorik bakımdan nesnel olmayan etkenler tecrübî olarak test edilip doğrulanamayacakları için başkalarına aktarılamazlar.⁵ Meselâ Kant'a göre Tanrı'nın varlığı nesnel olarak ispat edilemediğinden, hiçkimse Tanrı'nın varlığını ve ahiret hayatını bildiğini ileri süremez.⁶ Yani Tanrı'nın varlığı 'Neyi bilebilirim?' gibi bir soruyla değil, 'Ne ümit edebilirim?' sorusuyla ilgilidir.⁷ O halde Kant'a göre bilgimiz sadece görünüş dünyası için geçerlidir.

Yine Kant'a göre tüm bilgimiz-somut ya da soyut-başlıca iki kaynaktan gelir. Bunlar da duyular (sensitivity) ve anlayış (understanding) yetileridir. Nesnel hakkındaki verileri duyularla alır, anlayış yetisi ile bunları yargularız. Anlayış yetisi, bu faaliyetini kendisinde bulunan bir yetenekle yapar. Böylece biz, gerçek bilgiyi duyularımız ve anlayış yetimizin beraber çalışması sonucunda nesnelere veya olayları birbirine bağlayıp, yorumlayarak elde ederiz.⁸ Kant, bilginin bu iki unsuru arasındaki gerekliliği şöyle ifade eder: İdraksiz kavramlar boş, kavramsız idrakler kördür.⁹

Diğer taraftan bilgiye sözcük dizisi açısından da bakılabilir. Bu durumda önerme ile meydana gelen bilgimiz gerçeğin (dış dünyanın) bir görüntüsüdür. Bu

1. Beyadî, *İşaratu'l-Meram*, Kahire, 1949, s.38.
2. Heimsoeth, H. *Immanuel Kant'ın Felsefesi*. Çev.: T. Mengüşoğlu, İstanbul, 1967, s.92.
3. A.e., s.93.
4. A.e., s.112.
5. Kant, I. *Critique of Pure Reason*. İngilizceye çev.: Norman Kemp Smith, New York 1965, s.647.
6. A.e., s.650.
7. A.e., s.835-6.
8. Heimsoeth, a.g.e., s.77.
9. A.e., s.76.

görüntüde sözcüklerle onların karşıladığı nesnelere arasında bire-bir bağıntı bulunur. Meselâ 'Masa siyahdır' önermesinde 'masa' sözcüğünün karşıladığı bir nesne (masanın kendisi) ve 'siyah' sözcüğünün karşıladığı siyahlık vardır. Dolayısıyla kâğıt üzerine yazılan bir önerme, karşıladığı nesne veya olgunun bir görüntüsü (resmi) durumundadır.¹⁰

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi dış dünya hakkındaki bilgimiz sözcüklerle meydana gelmektedir. Aynı durum Maturîdî'de de sözkonusu olup, O'na göre biz, ancak duyulardan aldığımız şeylere işaret edebiliriz.¹¹ Bu durum şöyle açıklanabilir: Meselâ 'masa' bilgisi elde edilirken hem öznenin hem de nesnenin varlığı sözkonusu olup, özne masa ile duyular ve akıl vasıtasıyla ilişkiye girerken nesnenin 'masa' olduğu özneye dil vasıtasıyla bildirilir. Bu bildiri gerçekleşmediği takdirde özne, nesne hakkında bilgi elde edemez.

Kur'an açısından konuya yaklaşacak olursak bilginin oluşması için sözcüğün gerekli olduğu şöyle de açıklanabilir: "ثمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ" âyetinde (2.Bakara, 31) "عَرَضَهُمْ" ifadesindeki "هم" zamirinin medlulünün olması gerekir. Bu da isimler vasıtasıyla şeylerdir. Yani isimler, şeylere delâlet etmektedir. Bilgi de delâlet yoluyla oluştuğundan, bilgimizin sözcüklerle meydana geldiğini söyleyebiliriz.

Burada şöyle bir yorum getirmek mümkündür: Bilgimiz meydana gelirken sözcükleri başkalarından öğrenmekteyiz. Yani insanın dili çevresinden öğrendiği bir gerçektir. Ancak meseleyi mutlak olarak ele aldığımızda bu sözcükleri ilk başlangıçta insanın kendisinin ortaya koyması imkânsız olduğundan, ona en azından bazı isimlerin öğretilmesi gerekir. Bu durumda "Allah, Adem'e isimlerin hepsini öğretti" âyeti (2.Bakara, 31) gereğince, Adem'in bir çevresi olmadığından ilk insan için bu öğretme işini Allah'ın yaptığını, dolayısıyla da O'nun bilginin ilk kaynağı olduğunu söyleyebiliriz.¹²

Âyette Allah'ın Adem'e isimlerin hepsini öğrettiğinden bahsedilmektedir. 'İsimlerin hepsi' ifadesini Adem'in duyularına hitap eden, yani O'nun özne-nesne

ilişisine girebileceği nesnelere tümü olarak anlamak gerekir. Zira bilgiyi mümkün kılan unsurlardan birisi de duyulardır. Ancak bu ifade Adem'in (insanın) nesnelere ilk başlangıçta isim verme kabiliyetinde olmadığını gösterir. Fakat insan, isimler bir kere kendisine öğretildikten sonra bunlardan başka isimler üretebilme kabiliyetindedir. Bilim ve teknolojinin ilerleme şekli, bunun en açık delilidir. Zira insanda bu kabiliyet olmasaydı ilk insanın yaşadığı hayat ile şimdiki hayat arasında bir farkın olmaması gerekirdi.

Daha önce bilginin, duyularla anlayış yetisinin beraber çalışması sonucu elde edildiğinden bahsetmiştik. Ancak biz, Kant'a göre anlayış yetisinden daha ileri (metafizik) giden bir yetiye (reason) de sahibiz.¹³ Duyuların ve anlayış yetisinin beraber çalışmasıyla elde edilen bilgide hata olmadığı halde akıl, metafizikte hataya ve çelişkilere düşmektedir. Zira metafizik tecrübe dışı alandır.¹⁴ Anlayış yetisinin tüm bilgisi bir şartlar yığını içinde olup bittiği, meselâ bir olay sebeplilik kavramına göre kendisinden öncekine bağlanıp buna göre ortaya çıktığı halde akıl, birbiri ardınca gelen şartlar dizisinin bütününe kavramak ister. Yani şartsız olana (absolute) ulaşmaya çalışır.¹⁵ Akıl, hiçbir şarta bağlı olmayan şeyin idesine¹⁶ ister istemez sahiptir. Yani ideler insan aklının kendisinden kaçınamayacağı kavramlardır.

Aklın ideleri insan tecrübesini aştığından boş kavramlardır.¹⁷ Zira ideler alanında sebep-sonuç bağıntısının olup olmadığını bilemediğimiz gibi, dünyanın kendi başına var olan bir varlık olup olmadığını da bilemeyiz. Dünyanın varlığının gerekli mi yoksa tesadüfe mi bağlı olduğu hakkında da hiçbir kıstas yoktur. Aynı zamanda nesnelere varlığından Tanrı'nın var olduğunu da çıkaramayız. Yani biz, her türlü şartın dışında birşey düşünebilir, fakat bunu bilemeyiz.¹⁸ Burada birbiriyle zıt teoriler çarpışırlar. Birbiriyle çatışan iki fikirden birisi tez diğeri antitezdir. Felsefe tarihi bu zıt fikirlerin çatışmasıyla doludur.¹⁹ Bu durum metafizik hakkında doğru bilgiye sahip olmadığımızı gösterir. Maturîdîde istidlâlin zorunlu olmadığı ve hissi

10. Turgut, İ. *Russell ve Wittgenstein'da Mantıksal Atomculuk*. Ankara, 1978, s.47.

11. Maturîdî, *Kitabu'l-Tevhid*. Neşreden: F.Huleyf, İslâmî Kitabevi, İstanbul, 1979, s.24.

12. Grünberg'in bilginin kaynağı hususunda mutlak bir başlangıcın aranmasının faydasız olduğu görüşüne katılmıyoruz. (Bkz. Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1970, s.227, 7. paragrafın I nolu dipnotu). Ancak yazar, kendisiyle yaptığımız görüşmede bu fikrinden vazgeçtiğini şifahlı olarak ifade etmiştir.

13. Heimsoeth, a.g.e., s.103.

14. Kant, a.g.e., s.298.

15. Heimsoeth, a.g.e., s.104.

16. Kant, bu terimi Plato'dan aldığını ve metafizikçe ait kavramları ifade etmek için kullandığını söyler (Bkz. Critique of Pure Reason, s.310).

17. Kant, a.g.e., s.327.

18. Heimsoeth, a.g.e., s.105.

19. A.g.e., s.108.

20. Maturîdî, a.g.e., s.135.

bilgideki gibi şüpheden hali olmadığı kanaatindedir.²⁰ Yani O'na göre de akli kullanma ile kesin bilgiye ulaşamayız.

Öte yandan soruna dil felsefesi açısından da bakıldığında durum farklı değildir: Dilde söylenen şeyler var olan şeylerdir. Yani dil ifadelerinin dış dünyada gerçeklikleri vardır. Doğru düşünceler de var olan şeylerle ilgilidir. Ancak bu, metafizikle ilgili düşüncelerin var olmadıkları anlamına gelmez. Bilakis bu tür düşünceler var olup, var olduklarını hissettirir fakat dilde ifade edilmezler.²¹ Olgular ancak önermelerde görüntülenir veya temsil edilir. Yorum isteyen din, ahlak ve metafiziğe ait önermeler önerme (bilgi) sayılmaz. Olgusal olmadıklarından bu tip önermelerin analizleri de mümkün değildir.²² Yani Wittgenstein'a göre metafiziğin görüntü teorisinde yeri yoktur.

Aynı durum Russell'da da sözkonusudur. O'na göre mantıksal atomculuk, dış dünyayı oluşturan en son parçalara inmek ve dil kanalı ile bunlar arasındaki ilişkiyi bulmaktır. Dil, dış dünya ile eşbiçimli (isomorphic) olmalı ve dildeki her sözcük gösterdiği şeyi tam karşılamalıdır.²³ İstek ve kanı bildiren amaçlı olgular her zaman bir gerçeği bildirmedikleri için atomik önerme olarak analiz edilemezler. Yani doğru veya yanlış olabilen belirsiz önermelerin analizleri mümkün değildir. Meselâ 'Ahmet yağmurun yağdığına inanıyor' önermesi hem doğru hem yanlış olabildiğinden bu tür önermeler (inanç bildiren önermeler) bilgi bildiren önermelerden (atomik önermelerden) farklıdır.²⁴

Buraya kadarki açıklamadan dış dünya ile metafiziğin birbirinden ayrı olup, ilkinde bilginin ikincisinde de imanın geçerli olduğu izlenimi doğmaktadır. Ancak soruna farklı bir açıdan bakarak dış dünya alanında sadece bilginin değil imanın da bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunu birçok filozof da kabul etmektedir. Meselâ Ayer, bilgi için üç şart ileri sürer: 1-Bir önermenin doğru olması, 2-Yargı bulunanın, yargıda bulunduğu şeyden emin olması yani inanması, 3-Yargıda bulunanın, yargıda bulunduğu şey hakkında elinde yeteri kadar delil olması.²⁵ Bu üç şartı, 1- Doğruluk 2- İnanma 3- Belgeleme şeklinde ifade edebilir ve bunu bir örnekle şöyle açıklayabiliriz: Belli bir yerde bir tilkiyi

bekleyen bir köpek düşünelim. Köpeğin bu beklemesi genelde bir tesadüfe bağlı olmayıp, bazı gerekçelere dayanır. Belli bir çeşit koku aldıktan sonra bir tilki ile karşılaşan köpek, aynı çeşit kokuyu aldığı her zaman bir tilki ile karşılaşmayı bekleyecektir. Köpeğin aldığı bu koku onun beklemesini doğrular. Bu durumda köpek, almış olduğu kokuya dayanarak belli bir yerde bir tilkiyi beklerse ve gerçekten de orada bir tilki varsa, o zaman orada bir tilkinin bulunduğunu köpeğin bildiğini söyleyebiliriz. Yani böyle bir bilgi, şu üç şartın yerine gelmesine bağlıdır: 1- Köpeğin belli bir yerde bir tilkiyi beklemesi (orada bir tilkinin olduğuna inanması) 2- Köpeğin bir tilkiyi beklemesinin belgelenmiş olması (bir gerekçeye dayanması) 3- Köpeğin beklediği yerde gerçekten de bir tilkinin bulunması (inanmanın doğru olması) . Bu durum, sadece dile getirilmemiş bilgi (köpeğin bilgisi) için değil her türlü bilgi için geçerlidir.²⁶

Öte yandan metafizik alanda sadece imanın değil, bilginin de var olduğu bir gerçektir. Bu, şöyle açıklanabilir: Özneyi gözönüne aldığımızda bilen in hüküm verme yeteneğine sahip ve bilgisine konu olabilecek bir şeyle ilişki içine girme kabiliyetinde olduğu görülür. Burada iki türlü ilişkiden söz edilebilir: 1- Duyusal ve kavramsal 2- Duyusal. Bu ilişkilerde hangisinin bize nesne hakkında bilgi verdiğini ortaya koymak amacıyla insan bilgisine konu olan şeyleri şöyle sınıflandırabiliriz: 1- Somut şeyler veya olgular 2- Soyut ve metafizik varlıklar 3- Davranışlar. Biz, bu üç bilgi konusu ile hem duyusal ve kavramsal hem de duyusal ilişkiye girebiliriz.²⁷ Bu ilişkiler her ne kadar değişik boyutlarda olabilirse de bunların hepsine tecrübe diyebiliriz. Yani insan tecrübesi sadece duyular ile elde edilen deneyimler olmayıp, aynı zamanda duygular vasıtasıyla elde edilen bir birikimdir.²⁸ Öznellik ve nesnellik özelliği insanda bir bütün olarak bulunduğundan, duygular ile duyular birbirinden kopuk yetenekler olmayıp, birbirleriyle ilişkilidir.²⁹ Bu durumda metafizik alanla ilgili bilginin öznellik vasfına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda da görüldüğü gibi Açıkgeçen'in metafiziği dışlamakla bilgi-iman ilişkisi sorununa bir çözüm olarak bilgi alanlarının öznel ve nesnel veya duygusal ve deneyimsel olarak ikiye ayrılması önerisine katılmak-

21. Turgut, a.g.e., s.49

22. A.e., s.72.

23. A.e., s.22-3.

24. A.e., s.28.

25. Turgut, I. «Platon'da Bilgi Türleri», A.Ü.İ.F.D., c.XXII, Ankara, 1978, s.35.

26. Grünberg, T. *Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma*, O.D.T.Ü. yayını, 1971, ss.17-19.

27. Burada duyusal ve kavramsal ilişki ile nesnellik, duygusal ilişki ile de öznellik kastedilmektedir.

28. Açıkgeçen, A. «Kuran'da Allah'ın Varlığı Sorununa Felsefî Bir Yaklaşım.» *Seminer*, sayı:6, 1989, s.209.

29. A.m., s.206.

30. Bkz., «The Role of Philosophy in Islam: A Quranic Perspective», International Semunar on Islamic Philosophy and Science (Malezya, 1989) sempozyumuna sunulan yayınlanmamış bildiri.

31. Özcan, H. *Manuridi'de Bilgi Problemi*. Ankara, 1985, s.118.

tayız.³⁰ Böylece Maturîdî'nin de imanın ihtimali olduğu ve kişiden kişiye değiştiği görüşünü³¹ öznellik ve nesnellik ilişkisi ile ortaya çıkan durum şeklinde yorumlayabiliriz.

Bir başka ifade ile öznel bilgide kişisel tecrübe daha etkin olduğundan öznel olanı başkasına açıklayabilir, fakat ispat edemeyiz. Kişi, böyle bir bilginin doğruluğunu kendisi bulmak ve ispatını da kendisi yapmak durumundadır. Yani öznel bilginin ispatı da öznel-dir. Diğer taraftan nesnel bilgi değişmeyip her yerde ve herkes için aynıdır. Nesnel bilgide matematiksel bir kesinlik olduğundan bu tür bilgileri kabul edip etmemekte hür değiliz. Böyle bir bilgi çelişkiye düşülmeden inkâr edilemez. Halbuki öznel bilginin doğruluğunu kabul etmemekle çelişkiye düşmeyiz. Bunun için de insan böyle bir bilgi konusunda hürdür.³² Bu durumda öznel alan imanın alanı olup, iman etmemiz gereken konular bu alana girer. Meselâ Allah'a iman, ahirete iman v.b. gibi konular öznel alanın en belirgin nesnelidir.

Öznel ve nesnel bilgiyi bu şekilde belirttikten sonra Kur'an'ın öznel bilgiye konu olacak yetilerimize nasıl değindiğine bakalım: « Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki, orada olanları akledecek kalpleri, işitecek kulakları olsun. Ama yalnız gözler kör olmaz, fakat göğüslerde olan kalpler de körleşir» (22.Hacc, 46), Bakara sûresi 10. âyette de şöyle söylenir: " Kalplerinde hastalık vardır. Allah hastalıklarını artırmıştır. Yalan söyleyegelikleri için onlara elem verici azab vardır." Bir başka âyette de şöyle denir: "And olsun ki, cehennem için birçok cin ve insan yarattık. Onların kalpleri vardır ama anlamazlar. Gözleri vardır ama görmezler. Kulakları vardır ama işitemezler. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da sapıktırlar. (7.Araf, 179) Görüldüğü gibi âyetlerde geçen kalp, düşünce yetisi olarak zikredilmiş ve Allah'ın varlığının hem akıl hem de kalp ile idrak edilmesi istenmiştir. Yani Kur'an, kalbi bilgi verebilen bir yetenek olarak kabul etmektedir.³³ Maturîdî de kalbin, genelde akıldan kinaye olarak kullanıldığı kanaatindedir.³⁴

Bu durumda Kur'an'a göre imanın kalp ile olması gerekir. Nitekim Kur'an, bunu şöyle ifade eder: "Ey Muhammed, bedeviler inandık dediler. De ki : İnanmadınız ama İslâm olduk deyin.İnanç henüz gönüllerinize (kalplerinize) yerleşmedi." (49.Hucurat, 14), 5.Mâide 41. âyet de şöyledir: " Ey Peygamber, kalpleri inanmamışken ağızlarıyla inandık diyenler, Yahudilerden yana kulak verenler ve başka bir topluluk hesabına casusluk edenlerden inkâra koşanlar seni üzmesin." Mumtahine sûresi 10. âyette de şöyle denir: " Ey inananlar, inanmış kadınlar hicret ederek size gelirlere onları deneyin. Hicretlerinin sebebini inceleyin. Allah onların imanlarını çok iyi bilir." Allah, onların imanlarını bildiğini söylemiştir. İman sözle olsaydı, onların sözünü işiten herkesin imanlarının olduğunu bilmesi gerekirdi. Böylece kalp, duyuların yeri ve bilgi sağlama yetisi olduğundan anlayışımız onunla meydana gelir. Bu anlayış hem olumlu (iman) hem de olumsuz (inkâr) olabilir. Bu durumda iman, öznel bilgi anlamında olup, doğruluğu da öznel-dir. Yani imanın doğruluğu başkasına ispat edilemez.

Bu açıklamalar çerçevesinde bilgi ile iman arasındaki ilişkiyi şöyle yorumlayabiliriz: Dış dünya bilgisinde iman olduğu gibi, metafizik alanla ilgili imanda da öznel dahi olsa yine de bir bilgi vardır. Yani her iki alanda (dış dünya ve metafizik) hem bilgi hem de iman sözkonusudur. Bu durumda öznellik ve nesnellik her iki alan için de geçerli olup, dış dünya bilgisinde öznelliğin rolü fazla değilken, metafizik bilgide aksine fazladır. Bu yüzden dış dünya bilgisini inkâr edip etmemekte hür olmadığımız halde, metafizik bilgi konusunda insan hürdür. Yani inanıp inanmamakta serbesttir. Böylece iman ile bilgi arasında çok yakın bir ilişki bulunduğunu ve bu iki olgu arasındaki ilişkinin mahiyetini ait oldukları ontolojik dünyalar ve öznellik-nesnellik özellikleri çerçevesinde açıklamaya çalıştık.

32. Açıkgenç, «Kur'an'da Allah'ın Varlığı Sorununa Felsefi Bir Yaklaşım.» s.209.

33. A.m., s.213.

34. Özcan, a.g.e., s.43, 20 no'lu dipnot.

BİBLİYOGRAFYA

1. Açıkgenç, A. " Kur'an'da Allah'ın Varlığı Sorununa Felsefi Bir Yaklaşım ", *Seminer*, sayı:6, İzmir, 1989.
2. Açıkgenç, A. " The Role of Philosophy in Islam: A Quranic Perspective ", *International Seminar on Islamic Philosophy and Science*. (30 Mayıs-2 Haziran 1989, Malezya) sempozyumuna sunulan yayınlanmamış bildiri.
3. Beyadî, Kemâl'u'd-Dîn Ahmed. *İşaratu'l-Merâm*. Kahire, 1949.
4. Grünberg, T. *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme*. A.Ü. Basımevi, Ankara, 1970.
5. Grünberg, T. *Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma*. O.D.T.Ü. yayını, 1971.
6. Heimsoeth, H. *Immanuel Kant'ın Felsefesi*. Çev.: T. Mengüşoğlu, İstanbul, 1967.
7. Kant, I. *Critique of Pure Reason*. İngilizceye çev. : Norman Kemp Smith, New York, 1965.
8. Maturîdî, Ebu Mansur. *Kitabu't-Tevhid*. Neşreden : F. Huleyf, İslâmî Kitabevi, İstanbul, 1979.
9. Özcan, H. *Maturîdî'de Bilgi Problemi*. (Basılmamış doktora tezi) Ankara, 1985.
10. Turgut, İ. *Russell ve Wittgenstein'de Mantıksal Atomculuk*. (Basılmamış doktora tezi) Ankara, 1978.
11. Turgut, İ. "Platon'da Bilgi Türleri ", *A.Ü.i.F.D.*, c. XXII, Ankara, 1978.